

Sakarya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Yeniden Yapılandırılma Süreci

Ulvi Ufuk TOSUN (*)

Öz: Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının yürüttüğü Milli Mücadele, çok önemli bir tarihi evreyi teşkil etmektedir. Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Son Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanması, Misak-ı Milli'nin kabulü ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı, bu sürecin önemli gelişmeleri olarak kayda geçmiştir.

Tüm bu gelişmeler, Milli Mücadele'nin sistematikleşmesine büyük katkılar sağlamıştır. Kararlı şekilde yürütülen bu mücadeleyi, pratiğe taşıyan, başka bir ifadeyle hedefe ulaştıran yegâne unsur ise savaş meydanları olmuştur. Literatürde Muharebeler Dönemi diye tanımlanan bu süreç, kuşkusuz Milli Mücadele'nin kritik bir evresini teşkil etmiştir. I. ve II. İnönü Savaşlarının kazanılması, Türk ordusunun moral-motivasyonunu yükselterek ülkenin işgalden kurtarılacağı kararlılığına ilham kaynağı olmuştur. Bu moral ve motivasyon, Kütahya, Eskişehir Savaşlarının kaybedilmesiyle yerini büyük bir karamsarlığa bırakmıştı. Alınan mağlubiyet, bazı şehirlerin kaybedilmesi, hatta Milli Mücadele'nin yönetildiği Ankara'nın dahi işgal tehlikesiyle karşılaşması ve tüm bu olumsuzlukların yanında ordunun önemli ölçüde dağılması, söz konusu endişe ve karamsarlıkları daha ileri boyutlara taşımıştı. Türk tarafında, böyle bir psikoloji hâkimdi. Buna karşılık Yunan tarafında, artık Anadolu'nun tamamen ele geçirilmesi için sona yaklaşıldığı düşünülmekteydi. Sakarya Savaşı'nı kazanıp bu amaca ulaşmak heyecanına kapılmışlardı. Bu savaş, Türk tarafı için bir ölüm kalım meselesiydi. Yunan ordusu durdurulamazsa ülke bütünüyle işgale uğrayabilirdi. Bunu çok iyi idrak eden Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları, söz konusu savaşa büyük önem atfedip o doğrultuda hazırlıklar yapmaya girişmişlerdi.

Bu çalışma; Kütahya, Eskişehir Savaşları sonucunda büyük oranda çözülen Türk ordusunun Sakarya Savaşı için nasıl yeniden derlenip, toplanarak hazır hâle getirildiğinin anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk ordusu, Kütahya-Eskişehir Savaşları, Başkomutanlık Kanunu, Tekâlif-i Milliye Emirleri, Sakarya Savaşı.

The Process of Reconstruction of Turkish Army before the Battle of Sakarya

Abstract: The National Struggle, carried out by Mustafa Kemal Pasha and his comrades, constitutes a very important historical phase. Amasya Circular, Erzurum Congress, Sivas Congress, Meeting of the Last Ottoman Parliament, Acceptance of the National Pact and Opening of the First Turkish National Assembly were recorded as important developments in this process.

All these developments made great contributions to the systematization of the National Struggle. The only factor that brought this determined struggle into practice, in other words, brought it to the goal, was the battlefields. This process, which is defined as the Period of Battles in literature, undoubtedly constituted a critical phase of the War of Independence. The victory of

*)Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: ulviufuk.tosun@atauni.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1076-4261>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

the 1st and 2nd İnönü Wars inspired the determination that the country would be saved from the occupation by increasing the morale-motivation of the Turkish army. This morale and motivation; Kütahya had left its place to great pessimism with the loss of the Eskişehir Wars. This morale and motivation left its place to great pessimism with the defeat in Kütahya and Eskişehir Wars. The defeat, the losing some cities, even the occupation threat to lose Ankara, where the National Struggle was led and disintegration in the army to a significant degree in addition to all these negativities carried these concerns and pessimism further. Such a psychology prevailed on the Turkish side. On the other hand, to the Greek side, it was thought that the final stage of the war was near for the complete capture of Anatolia. They were overwhelmed with the excitement of winning the Battle of Sakarya and reaching this goal. This war was a matter of life and death for the Turkish side. If the Greek army could not be stopped, the country could be completely occupied. Realizing such an end, Mustafa Kemal Pasha and his comrades attached great importance to the war in question and began to make preparations in that direction.

This study aims to contribute to the cognition of how the largely disintegrated Turkish army after the Kütahya and Eskişehir Wars, was compiled and prepared for the Battle of Sakarya.

Keywords: Turkish army, Kütahya-Eskişehir Wars, Law for Commander – in Chief, Command of National Taxes, Sakarya Battle

Makale Geliş Tarihi: 15.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.11.2021

DOI:10.53487/ataumisobil.952667

I. Giriş

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı ordusu büyük ölçüde terhis edildi. Adı geçen ordudan geriye küçültülmüş iskelet kadrolar kaldı. Bu şekilde ordu, vatani savunma kabiliyetinden yoksun bırakıldı. Ülkede yer yer başlayan işgaller karşısında bir halk hareketi şeklinde Kuva-yı Milliye yapılanması kendisini gösterdi. Bu teşkilatı daha sistemli hâle getirmek için Sivas Kongresi'nde alınan bir kararla Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı kuruldu ve başına Ali Fuat Paşa getirildi. Böylece adı geçen teşkilata bir sistem, düzen ve eşgüdüm mantığı kazandırılmak istenmişti. Bununla beraber Kuva-yı Milliye ile kesin sonuca ulaşmak, çok iyi derecede donatılmış olan Yunan kuvvetlerini söküp ülkeyi işgalden kurtarmak imkân dâhilinde gözüküyordu. Bunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları, süratle düzenli orduya geçişi sağladılar. 24 Ekim 1920'de Gediz Taarruzu'nun başarıya ulaşmaması, Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçişte hızlandırıcı bir rol oynadı. Bu taarruzdan sonra Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa, Moskova elçiliğine atandı. Batı Cephesi'nde 9 Kasım 1920 itibarıyla bir düzenlemeye gidildi. Cephe, batı ve güney şeklinde ikiye ayrıldı. Batı Cephesi Komutanlığına Albay İsmet Bey; Güney Cephesi Komutanlığına da Albay Refet Bey getirildi. Bununla beraber 3 Mayıs 1921'den sonra Güney Cephesi Komutanlığı kaldırılarak tüm kuvvetler, Batı Cephesi Komutanlığı emri altında birleştirildi.

9 Kasım 1920'de kurulan düzenli ordu, I ve II. İnönü Savaşlarında önemli başarılar ortaya koydu. Ancak Kütahya, Eskişehir Savaşları, düzenli ordu adına bazı olumsuzlukların yaşanmasına sahne oldu. Bozgun havasına dönüşen bu savaşta, orduda çok ciddi oranda bir dağılma meydana gelmişti. Özellikle firar olayları, Millî

Mücadele’de hiçbir savaşta görülmemiş derecede yükseldi. Bu koşullar altında ordu, Mustafa Kemal Paşa’nın tavsiyesiyle Sakarya’nın doğusuna çekildi. Yaşanan panik havası, moral bozukluğu ile yüksek sayıdaki firar vakaları orduyu çok hassas ve kırılğan bir noktaya sürüklemişti. Ordudaki moral-motivasyon unsuru büyük oranda çökmüştü. Öte yandan psikolojik üstünlüğü ele geçiren Yunan tarafı, Türk ordusuna son darbeyi indirip tüm Anadolu’ya hâkim olmak istiyordu.

Kütahya, Eskişehir Savaşlarıyla birlikte bazı şehirlerin işgale uğraması, tehlikenin Ankara’ya yaklaşması, halkın içine düştüğü panik ve Türk ordusunun neredeyse büyük oranda dağılması faktörleri, Yunan tarafına çok aşırı bir öz güven telkin etmişti. Söz konusu şartlar göz önünde bulundurularak buna göre bir değerlendirme yapıldığında Sakarya Savaşı, o ana kadar verilen tüm mücadelelerin kaderini tayin eden dönüm noktası mahiyetindeydi. Yani elde edilen bütün kazanım ve başarıların bir anlam taşınması, Sakarya Savaşı’nın sonucuna sabitlenmiş görünüyordu. Kütahya, Eskişehir Savaşlarında önemli ölçüde dağılan ordunun mutlaka toparlanması gerekiyordu. Çünkü verilen mücadelenin kaderi buna bağlıydı. Bunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, hummalı bir çalışmaya girilerek orduyu Sakarya Savaşı’na hazırlamaya başlayacaktı.

II. Kütahya, Eskişehir Savaşlarında Türk Ordusunda Meydana Gelen Çözülüş ve Dağılma

Batı Cephesi’nde, 9 Kasım 1920’de düzenli orduya geçiş sağlanmış; cephe, batı ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Batı Cephesi Komutanlığına, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Albay İsmet Bey (İnönü); Güney Cephesi Komutanlığına ise Dâhiliye Vekili Albay Refet Bey (Bele) tayin olunmuştu (Genelkurmay Başkanlığı, 1999a: 447-448). Bununla beraber 3 Mayıs 1921’den sonra Güney Cephesi Komutanlığı kaldırılmış ve bütün kuvvetler, Batı Cephesi Komutanlığına bağlanmıştı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 43).

Yunan kuvvetleri, I. ve II. İnönü Savaşlarında uğradıkları mağlubiyetten sonra prestij kaybetmişti. Bu savaşlar, Yunan tarafına Türk ordusunun düşündükleri kadar zayıf olmadığını, disiplinli ve dirençli bir hâlde bulunduğunu göstermişti. Keza onun her geçen gün daha da güçlendiğinin fark edilmesini sağlamıştı. Bu sebeple Türk tarafına Sevr Antlaşması’nı kabul ettirmek için daha güçlü bir saldırı hazırlığına başladılar. Yunan askerî makamları, yeni bir strateji belirledi. Genel seferberlik ilan ettiler. Yunanistan, tüm kaynaklarını, varını yoğunu ortaya koyup yeni bir saldırı hazırlığına hız verdi (Aybars, 2007a: 260).

Atina Hükümeti, Anadolu’daki kuvvetlerini takviye etmeye başladı. Bu doğrultuda birinci ihtiyat serisinden 1912, 1913, 1914, 1915 kuraları ile ikincisinden de 1904 ve 1905’lileri silahaltına aldı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 67). Keza Anadolu Rumlarından 1894-1905 doğumlular silahaltına alınarak ordu iyice takviye edildi (Aykut, 2006: 7). Bu şekilde Haziran 1921 sonlarına gelindiğinde

Yunanlıların Küçük Asya Ordusunun genel kuvveti, 136.142'yi¹ bulmuştu (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 68).

Yunan makamları, cephedeki kuvvetlerini bu şekilde tahkim ederken Türk tarafı, çok olumsuz şartlar altında bulunuyordu. Muhtelif siyasi iç sebepler² ve ekonomik koşullar, genel bir seferberlik ilanına hâlâ engel teşkil ediyordu (Aydemir, 1990: 472). Nitekim yukarıda Yunan tarafına ait kuvvet dökümünün verildiği periyota çok yakın bir dönemi ihtiva eden 15 Haziran 1921 tarihi itibarıyla Türk ordusunun Batı Cephesi'ndeki efrat miktarı 116.091'di ve bunun 77.034'ü muharipti. Yine aynı ay içerisinde sevk edilen askerlerle bu miktar, muharip ve gayrimuharip olmak üzere 122.229'a³ yükselmişti. Kütahya, Eskişehir Savaşlarına Türk ordusu aşağı yukarı bu mevcutla katılmıştı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 44-45, 582). Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere Yunan ordusu, asker sayısı bakımından Türk tarafına oranla hissedilir derecede kuvvetliydi. Söz konusu bu fark, silah ve teçhizat açısından daha belirgin durumdaydı.

Aynı dönemde silah ile teçhizat durumları⁴ ise şu şekildeydi: Türk tarafında; 60.103 tüfek, 432'si ağır ve 238'i hafif olmak üzere toplam 670 makineli tüfek, 162 top ile 4 uçak vardı. Buna karşılık Yunan tarafının elinde; 66.300 tüfek, 852⁵ makineli tüfek, 460 top (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 45, 68) ve 20 uçak mevcuttu (Erikan, 2006: 598).

Yunan tarafı, bu savaşa bir ölüm kalım meselesi olarak bakıyordu. Bunun için söz konusu saldırıya olağanüstü bir önem vermişlerdi. Başta Kral Konstantin olmak üzere Yunanlı yetkililer, Anadolu'ya geçmişlerdi. Kral, maiyetiyle birlikte 13 Haziran 1921

¹ Celal Erikan, aynı tarihlerde bahsi geçen sayıyı, 126.510 göstermiş ancak Haziran sonlarına dek seferberlik hazırlıklarını sürdüren Yunan ordusunda bu miktarın 10 Temmuz'a kadar iyice artacağını belirterek söz konusu rakamın 145.000 olabileceğini söylemiştir (Erikan, 2006: 597-598). Fahri Aykut, bu mevcudu Yunanistan'dan gelen 4. ve 13. Tümenler ile III/40. Efnun Alayı da dâhil olmak üzere 220.000 kişi şeklinde kaydetmiştir (Aykut, 2006: 7). 16 Haziran 1921 tarihli bir Yunan resmî tebliğinde ise bu rakam, 175.000 olarak verilmiştir (Jaeschke, 1989: 154).

² Halife'nin yürütmüş olduğu Milli Mücadele karşıtı fetva siyaseti, genel seferberlik yapılmasına büyük bir engel teşkil etmişti (Atatürk, 2009: 318-319).

³ Erikan, bu rakamı 1921 Haziran sonlarında 122.131, adı geçen yılın Temmuz ayı başlarında ise 126.131 şeklinde sunmuştur. Verdiği bu son rakamın yani 126.131'in muharip mevcudunu 77.034 olarak göstermiş fakat sayının doğrulanması gereğini vurgulamıştır (Erikan, 2006: 594-595, 597-598). Sakarya Savaşı'nda Müdafaa-i Milliye Vekilliği görevini ifa eden Refet Paşa; Kütahya, Eskişehir Savaşlarına Türk ordusunun 72.000 kişilik bir kuvvetle katıldığını dile getirmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 1985: 396-397). 16 Haziran 1921 tarihli Yunan tebliğinde ise Kütahya, Eskişehir Savaşları öncesinde bu kuvvet 60.000 olarak gösterilmiştir (Jaeschke, 1989: 154).

⁴ Bu konuda, ayrıntılı bilgi için Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınlarının Kütahya, Eskişehir Savaşlarını anlatan kitabının ekler kısmına bkz. (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: Ek: 2,3).

⁵ Bilginin geçtiği yerde bu sayı, sehven 825 yazılsa da doğrusu, aynı eserin sonundaki Ek: 3'te gösterildiği gibi 852'dir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: Ek: 3). Nitekim söz konusu sayı, Erikan tarafından da 852 olarak gösterilmiştir (Erikan, 2006: 598).

tarhinde İzmir’de âdeta bir Haçlı Başkomutanı gibi karşılanmıştı (Selek, 2010: 641). Konstantin, İzmir Körfezi’nin karşı tarafında karaya çıkmıştı (Tansel, 1991: 99). Lord Kinross’un söylentiye dayandırarak anlattığına göre Haçlılardan İngiliz Kralı Aslan Yürekli Richard da aynı yerde karaya ayak basmıştı. Yunan Kralı da ona benzemek istemişti (Kinross, 2011: 317).

Yunan taarruzu, 10 Temmuz 1921’de başladı. Saldırı sonucunda 13 Temmuz’da Afyon, 17 Temmuz’da Kütahya ve 19 Temmuz’da da Eskişehir Yunan işgaline uğradı (Sarıhan, 1995a: 601, 604, 611, 614). Alınan yenilgi, Millî Mücadele’yi çok olumsuz ve kritik bir sürece itmişti. Yunan gazetelerine göre artık Türk tarafının direnme imkânı kalmamıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup olanlar da aynı fikirdeydi. Peyam-ı Sabah gazetesinde, Anadolu’nun içlerine çekilerek mukavemet etme düşüncesi, hamaset olarak nitelendirilmişti (Atay, 2012: 363-364). Dahası Kütahya, Eskişehir Savaşları orduda ciddi bir çözülme meydana getirmişti.

Ortaya çıkan olumsuzlukların yanında, geri çekilme ve bazı toprakların kaybedilmesi, ülkede bir buhrana sebebiyet verdi. İşgal altındaki topraklarda Yunan ordusunun yaptığı katliamlar, halk ve ordu üzerinde büyük bir moral bozukluğu meydana getirdi (Aybars, 2007a: 262). Orduda toplu şekilde firar olayları yaşanmaya başladı (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 1427, Gömlek: 145, Belge No: 145-2). Özellikle temmuz ayının ikinci yarısından itibaren orduda kitlesel şekilde firar olayları görüldü (İSH, Kutu: 1408, Gömlek: 127, Belge No: 127-1). Birçok asker firarisi köylere çekilmişti (İSH, Kutu: 1409, Gömlek: 142, Belge No: 142-1). Nitekim Kütahya, Eskişehir Savaşlarında 30.122’si silahlı ve 687’si silahsız olmak üzere 30.809⁶ firari asker vardı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 582-583). Firar eden efradın silahını da götürmesi (İSH, Kutu: 1139, Gömlek: 21, Belge No: 21-1a) kaygı verici bir durumdu. Öyle ki söz konusu savaşlarda asker firarilerinin neredeyse tamamına yakınının silahlarıyla gitmiş olması, tedirgin ediciydi (Artuç, 1985: 304). Firari askerlerin götürdükleri silah miktarı, 30.122 idi (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 582-583). O günkü Batı Cephesi ordusunun tüfek sayısının 60.103 olduğu dikkate alındığında tehlikenin ulaştığı boyut, daha iyi anlaşılıyordu (Artuç, 1985: 304). Bu olumsuzluklar, ordudaki çözülüşü daha derinleştirmişti.

Yunan kuvvetleri ise Türk ordusundaki bozgun durumuna bakarak “her şey bitti ve netice alındı” gibi bir ruh hâli içerisinde girmişlerdi. Cepheden çekilen efrat ile asker firarileri ve köylerini terk etmek zorunda kalarak nereye gideceğini bilmeyen göçmenler birbirlerine karışmış vaziyetteydi. Mevcut şartlar, ordunun tamamen dağılabileceği ihtimalini akıllara getirmekteydi (Aydemir, 1990: 473). Yunan kuvvetlerinin çok yaklaştığı haberleri iştiliyordu. Bu sebeple söz konusu tehlikeye maruz kalma düşüncesi, insanlar arasında bir güvensizlik duygusu meydana getirmişti. Öyle ki Kayseri’ye doğru göç edenler olmuştu (Kinross, 2011: 325). Nitekim İcra Vekilleri Heyeti’nin, Meclisin Ankara’dan Kayseri’ye taşınması fikri de bu dönemde gündeme gelmiş (TBMM GCZ,

⁶ Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa, firari sayısını 40.000 olarak ifade etmişti (TBMM GCZ, 1985: 397).

1985: 102) ancak bu öneri, Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilmemişti (Anadolu Ajansı, 2021: 13).

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir yakınındaki cephe karargâhına (Karacahisar) geldi. Burada Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile görüşerek ona, ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesinin uygun olacağı tavsiyesinde bulundu. Söz konusu görüşmenin ardından 25 Temmuz'da Türk ordusu, Sakarya'nın doğusuna çekildi (Tansel, 1991: 102-104). 10 Temmuz 1921'den 25 Temmuz 1921'e kadar on beş gün süren Kütahya, Eskişehir Savaşları; 25 Temmuz'da Batı Cephesi birliklerinin Sakarya'nın doğusuna çekilmesi ile sona ermişti (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 545).

Kütahya, Eskişehir Savaşlarında Türk ordusunda meydana gelen kayıplar şu şekildeydi: Erlerden 1.522'si şehit olmuş, 4.714'ü yaralanmış ve 320'si esir düşmüştü. Subaylardan ise 121'i şehit olmuş, 267'si yaralanmış ve 54'ü de esir edilmişti. Bu şekilde toplam; 1.643 şehit, 4.981 yaralı ve 374 esir vardı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 583).

Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi, Yunan komuta heyetinin büyük ümitlere kapılmasına yol açmıştı. Yunan kabinesi Askerî Müşaviri General Stratigos,⁷ basın mensuplarına taarruzun başından beri geçen harekâtı anlatıp sözlerini şöyle tamamlamıştı: "*Kemalist ordusunun akıbeti böyle oldu. Geriye kalan enkazın tamamen dağılması çok sürmeyecektir.*" (Selek, 2010: 649). Keza Başkomutan General Papulas⁸ da Ankara yolunun Yunan kuvvetlerine açılmış olduğu şeklinde bir demec vermişti (Selek, 2010: 649). Yunan tarafı, aşırı bir özgüven ve heyecana kapılmıştı.

Nitekim Yunan Kralı Konstantin, 23 Temmuz 1921'de Kütahya'ya geldi, 31 Temmuz'da da Eskişehir'e vardı (Anadolu Ajansı, 2021: 13). Orada, savaşta yararlılığı görülenlere madalyalar verdi. Komutanlar ile erler tarafından Konstantin'in önünde resmigeçit yapıldı (Sarıhan, 1995a: 632). Kral, henüz Kütahya'da iken 28 Temmuz 1921'de kendi başkanlığında bir savaş meclisi toplanmıştı. Burada; Yunan Başbakanı Gunaris, Savunma Bakanı Teotokis, Küçükasya Orduları Başkomutanı Korgeneral Papulas,⁹ Kurmay Başkanı Kurmay Albay Pallis, Genelkurmay Başkanı Korgeneral Dusmanis¹⁰ ve kabine de Askerî Müşavir General Stratigos¹¹ gibi isimler bir araya gelmişlerdi. Söz konusu toplantıda; Türk ordusunu imha edip barış yapmaya mecbur bırakmak için Ankara ve Kızılırmak'a kadar ilerlemenin gerekliliği konusunda görüş birliğine varılmıştı (Vandemir, 1946: 3).

⁷ Genelkurmay Başkanlığının yayımlamış olduğu eserinde, Ksenefon Stratigos'un rütbesi Tuğgeneral olarak geçmektedir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 34).

⁸ Genelkurmay Başkanlığının eserinde, Anastasios Papulas'ın rütbesi Korgeneral olarak verilmiştir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 62).

⁹ Selek'te, Papulas'ın rütbesi sadece general olarak verilmiştir (Selek, 2010: 649).

¹⁰ Genelkurmay Başkanlığının eserinde, Viktor Dusmanis'in rütbesi, Tümgeneral olarak geçmektedir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 34).

¹¹ 7. açıklama dipnotuna bkz.

Harekâta başlamak için yirmi günlük bir hazırlık süresi yeterli görülmüştü. Bu karar verilirken bazı tespitler dikkate alınarak hareket edilmişti. Söz konusu tespitler şunlardı: Kütahya, Eskişehir Savaşları zaferle sonuçlanmışsa da Türk tarafı ne mütareke ne de barış istemişti. Ayrıca Türk ordusu, tamamen imha edilememişti. Öte yandan Yunan tarafında savaşın bir an önce sonlanmasını bekleyenlerle terhis edilip evlerine dönmek isteyen efradın bu talepleri iyi bilinmekteydi. Vakit geçtikçe Türk tarafının güçleneceği, savaşın sürüncemede kalmasının Yunan ordusunun maneviyatını bozacağı ve askerinin bir kısım daha silahaltında kalmasının bu gibi endişeleri arttıracığı hesap edilmişti. Yunanlılara göre kendilerinin yapacağı bir barış teklifi mutlaka reddedilecek ve Türk tarafı Misak-ı Milli tezinden vazgeçmeyecekti. Kaldı ki Kütahya, Eskişehir Savaşlarından sonra İngiliz Başbakanı Lord George: “*Artık Yunanistan Sevri Muahedesiyle kendisine verilenle iktifa edemez; üste daha büyük bir taviz almalıdır.*” demişti. Bu vaade karşı savaşa devam edip meselenin silahla çözülmesinin gerekliliğine inanılmıştı. Harekât gecikecek olursa Türklerin Kafkasya, Kilikya¹² ve Karadeniz havalisinden kuvvet ile lojistik sağlayıp ordusunu takviye edeceği düşünülmüş ve bu durumun Kütahya, Eskişehir Savaşlarında Türk ordusuna indirilen darbenin etkisini ortadan kaldıracığı kaydedilmişti. Yunanlılara göre, Ankara’nın ele geçirilmesiyle Anadolu’da iç isyanlar çıkacak ve demiryolu ikmal sorunu yüzünden Türk ordusu silah ve mühimmatını tamamen kurtarmayı başaramayacaktı. Sonuçta manen ve maddeten hırpalanmış bir ordu, Milli Mücadele’yi kaybetmiş şekilde Kayseri, Sivas ya da Harput’a atılacaktı (Vandemir, 1946: 3-4). Bu doğrultuda hareket eden Yunan kuvvetleri, taarruzlarına geçici bir müddet ara vermişti. Savaş, çok daha şiddetli bir şekilde Sakarya’da (Selek, 2010: 649) 23 Ağustos 1921’de Yunan ordusunun taarruza geçmesiyle başlayacaktı (Anadolu Ajansı, 2021: 13). Yunan tarafı, büyük bir özgüven içerisinde zaferden emin bir tavır sergilemekteydi.

Yunan Kralı Konstantin, askerlerine 15 Ağustos 1921’de Ankara’yı hedef olarak göstermiş (Jaeschke, 1989: 159) ve İngiliz irtibat subaylarını da adı geçen şehirde vereceği ziyafete çağırmıştı. Atina basınında ise bu harekâtın Büyük İskender’in seferlerini çağrıştırdığından söz edilmişti (Kinross, 2011: 326).

III. Türk Ordusunun Sakarya Savaşı’na Hazırlanma Faaliyetleri

A. Başkomutanlık Kanunu’nun Kabulü (5 Ağustos 1921)

Kütahya, Eskişehir Savaşlarının ortaya çıkardığı olumsuzluklar sonucunda Mustafa Kemal Paşa’nın tavsiyesiyle Türk ordusu Sakarya’nın doğusuna çekildi. Söz konusu karar, orduya önemli pratik faydalar sağlamıştı. Bu şekilde ordunun fazla yıpranmasının önüne geçilmişti. Böylece onun yeniden toparlanması için kritik derecede önem arz eden bir zaman kazanılmıştı. Keza ordunun Sakarya’nın doğusuna çekilmesi neticesinde Yunan kuvvetleriyle araya bir mesafe koyulmuş oluyordu. Bu da Yunan ordusunun söz konusu mesafeyi kapamak için mevcut düzenini bozması anlamına geliyordu (Aybars, 2007a: 261).

¹² Kilikya; şimdiki Çukurova bölgesini ihtiva etmektedir.

Kütahya, Eskişehir Savaşlarındaki bozgun, bir kısım toprakların elden çıkması ve tehlikenin Ankara yakınlarına kadar dayanması gibi etmenler; Mecliste bir sorumlu aranmasına yol açmıştı. Bunlar, Mustafa Kemal Paşa karşıtlığının en fazla şiddetlendiği günlere tekabül etmekteydi. Meclisin orduya güven ve şükranlarını sunmak için bir heyet seçilerek 24 Temmuz 1921’de cepheye gönderilmişti. Cepheye gidip dönen heyet, “olağanüstü tedbirler alınması zorunluluğu” hususunun altını çizmişti. Nihayet konu, Mustafa Kemal Paşa’nın bütün sorumluluğu üzerine alması noktasında düğümlenmişti (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 547-548).

Mersin Milletvekili Salâhattin Bey, Meclisin 4 Ağustos 1921’deki gizli celsesinde Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun başına geçmesini istedi (TBMM GCZ, 1985: 159; Atatürk, 2009: 414). Mustafa Kemal Paşa’ya taraftar olanlar ile ona muhalif bulunanların bu talep üzerinde mutabık kaldıkları¹³ gözlemlendi. Muhalif olanlar, yaşanan süreci onun tasfiyesi için bir fırsat şeklinde değerlendiriyorlardı. Öte yandan Meclisin çoğunluğu ise Yunan taarruzunu durdurabilecek kişinin yalnız Mustafa Kemal Paşa olacağı hususunda hemfikirdi (Tansel, 1991: 106).

Mustafa Kemal Paşa bu tartışmalar arasında 5 Ağustos 1921’de Meclis Başkanlığına bir önerge verdi. Bu önergede, Başkomutanlık görevini sağlıklı bir şekilde yürütmek için Meclisin sahip olduğu yetkilerin üç aylığına kendisinde toplanması şartıyla¹⁴ söz konusu vazifeye kabul edebileceğini bildirdi (TBMM GCZ, 1985: 164). Sonunda Mustafa Kemal Paşa’ya istediği yetkileri veren Başkomutanlık Kanunu¹⁵ aynı gün, yani 5 Ağustos 1921’de yasalaştı. Oylamasında 184 milletvekili bulunan Kanun, 184 oyla kabul edildi (TBMM ZC, 1958: 19). Alkışlar arasında kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, Meclise

¹³ Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutan olmasını mahzurlu bulanlar da vardı. Onlara göre, yeni bir ordunun başına getirilecek olan Mustafa Kemal Paşa’nın Yunan ilerlemesini durduramaması hâlinde, istiklâl mücadelesi için şimdiki kadar elde edilen tüm avantajlar ortadan kalkabilirdi. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlığı, son tedbir olarak değerlendirilmeliydi. Henüz durum, o safhada değildi (Tansel, 1991: 106).

¹⁴ Mustafa Kemal Paşa’nın bu isteği, Mecliste sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştu. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa, söz konusu isteğinde direnmişti (Tansel, 1991: 107).

¹⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık Tevcihi Hakkında Kanun*

MADDE 1. Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vâzuilyed yegâne kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanun-i Esasi ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyet-i teşriyesi tabiatı ile mahfuz ve şahsiyet-i mânevîyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu âliye ile Başkumandanlık vazife-i fîliyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşa’yı memur eylemiştir.

MADDE 2. Başkumandan ordunun maddi ve mânevî kuvvetini âzami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna mutaallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimâle mezundur.

MADDE 3. Müşarünileyhe balâdaki mevât ile mevdu sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle mukayyettir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salâhiyeti ref’ edebilir.

MADDE 4. İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyülicradır.

MADDE 5. İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet meclisi memurdur. (TBMM ZC, 1958: 18-19).

teşekkürlerini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa: “*Efendiler; zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları, inayet-i suphaniye ile behemehâl mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır.*” (TBMM ZC, 1958: 19) diyerek Meclise büyük bir güven telkin etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olduğu aynı gün, bazı önemli görevlerde de değişikliğe gidildi.

İsmet Paşa, bu dönemde hem Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi hem de Batı Cephesi komutanıydı. O, Batı Cephesi’ndeki durumun daha fazla önem kazanması üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinden istifa etti. Bu göreve, 5 Ağustos 1921’de Fevzi Paşa (Çakmak) seçildi. Ondan boşalan Müdafaa-i Milliye Vekilliğine ise Dâhiliye Vekili Refet Paşa getirildi (TBMM ZC, 1958: 19-21).

B. Tekâlif-i Milliye Emirleri (7-8 Ağustos 1921)

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan seçildiği gün, Mecliste yaptığı konuşmada yaşanan süreçte milletin şimdiye kadar gösterdiği fedakârlık ve yardımlara dikkat çekmişti. Bu yardım ve fedakârlığın bundan sonra da devam edeceğine olan inancını belirtmişti (TBMM ZC, 1958: 19). Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık vazifesine başladıktan iki gün sonra, yani 7 Ağustos 1921’de ilk “Tekâlif-i Milliye Emirleri”ni (Ulusal Yükümlülük Emirleri) yayımladı. Bu şekilde çoraptan muma kadar halktan neler talep ettiklerini açıklıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bir savaşın kazanılmasında lojistik desteğin ne kadar önem taşıdığını çok iyi bilip Türk milletinin vatanseverliğine dayanarak yayınladığı bu emirlerle Anadolu’nun bütün kaynaklarını harekete geçiriyordu (Müderrişoğlu, 1990: 375). Tekâlif-i Milliye Emirleri, 7 ile 8 Ağustos 1921 tarihlerinde yayımlanmıştı (Sürmeli, 1998: 61).

Tekâlif-i Milliye Emirleri,¹⁶ 10 maddede toplanmıştır.

1 Sayılı Emirle her ilçede bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu kuruldu.

2 Sayılı Emirle ülkedeki her ev birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayarak Tekâlif-i Milliye Komisyonu’na teslim edecekti.

3 Sayılı Emirle tüccarın ve halkın elindeki çamaşırılık bez, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her çeşit kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa (ince meşin), taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve organ stoklarından yüzde kırkına bedeli sonradan ödenmek üzere el konuldu.

4 Sayılı Emirle eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mum stoklarından yüzde kırkına bedeli sonradan ödenmek üzere el konuldu.

¹⁶ Tekâlif-i Milliye Emirleri konusunda geniş bilgi için bkz. (Sürmeli, 1998).

5 Sayılı Emirle ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılması mecbur tutuldu.

6 Sayılı Emirle ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan tüm sahipsiz mallara el konuldu.

7 Sayılı Emirle halkın elinde bulunan savaşta işe yarar tüm silah ve cephanenin üç gün içinde teslimi istendi.

8 Sayılı Emirle benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar türünden malzeme ve asit sülfürik stoklarının yüzde kırkına el konuldu.

9 Sayılı Emirle demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalathanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek ustaların adlarıyla birlikte sayıları ve durumları tespit ettirildi.

10 Sayılı Emirle halkın elindeki dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağnı arabalarının tüm takım ve hayvanlarıyla birlikte binek ve top çekebilecek hayvanlar ile katır, deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el konuldu (Atatürk, 2009: 417-418).

Tekâlif-i Milliye Emirlerinin aksatılmadan uygulanmasını sağlamak için birtakım önlemlere müracaat edilmişti (Müderrişoğlu, 1990: 383). Söz konusu emirleri yerine getirmeyenleri cezalandırmak amacıyla İstiklâl Mahkemeleri¹⁷ görevlendirilmişti.

¹⁷ Millî Mücadele Dönemi'nde ilk İstiklâl Mahkemeleri, 18 Eylül 1920'de 7 bölgede teşkil edilmişti (Düstur, 1953a: 47). Söz konusu yerler: Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu ve Kayseri'di. Meclis daha sonra bunlardan Kayseri İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına ihtiyaç olmadığını kararlaştırdı. Sonradan 9 Kasım 1920'de Diyarbakır'da, 15 Kasım'da da Pozantı'da birer İstiklâl Mahkemesi teşkili daha uygun bulundu. Böylece 8 adet mahkeme kurulmuştu. Fakat bunlardan Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi görevine başlayamamıştı (İstiklâl Mahkemeleri, 2015: 2-3). 26 Eylül 1920 tarihinde çıkarılan bir kanunla İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri genişletildi. Bu mahkemelere, asker firarilerinin davalarının yanı sıra Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamındaki askerî ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi verilmişti. Millî Mücadele'nin bu ilk İstiklâl Mahkemeleri, dört aylık bir çalışma süresinden sonra 17 Şubat 1921'de Meclis tarafından kapatılmıştı. Bunlardan sadece Ankara İstiklâl Mahkemesi görevine devam etmişti (İstiklâl Mahkemeleri, 2015: 3). İstiklâl Mahkemelerinin kaldırılmasının ardından hem asayiş yeniden bozulmuş hem de asker kaçağı vakalarında artış yaşanmıştı. Mecliste bu duruma dikkat çeken İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa, İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasını talep etti (Turgut, 2015: 376). Belirtilen bu gelişme üzerine Meclis; 22 Temmuz 1921'de Kastamonu, Konya ve Samsun'da İstiklâl Mahkemeleri teşkil edilmesine karar verdi (Düstur, 1929b: 129; Kutlu, 1992: 101). Kısa zaman sonra, 5 Ağustos 1921'de Meclis, Başkomutanlık Kanunu ile yetkilerini Mustafa Kemal Paşa'ya devredince İstiklâl Mahkemeleri de artık doğrudan Başkomutan'a bağlandı. Daha sonra Başkomutan'ın emriyle 8 Eylül 1921'de Yozgat İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Bu

Mustafa Kemal Paşa, bu mahkemeler vasıtasıyla emirlerinin icrasını sağlıyordu. Adı geçen mahkemeler, verilecek mücadelenin lojistiğinin sağlanmasında Başkomutan'ın en önemli yardımcısı olmuşlardı. İstiklâl Mahkemeleri, bu emirlerin yerine getirilmesi için uygulanaşına ait gerekçeyi halka ilan ediyorlardı. Bu emirlere uymayanların mahkemeler tarafından en ağır biçimde cezalandıracağını duyuruyorlardı. İstiklâl Mahkemeleri, Başkomutan'ın otoritesinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştı (Aybars, 2006b: 90-91). Şurası da belirtilmelidir ki İstiklâl Mahkemelerinin kayıtları incelendiğinde, bu emirlerin uygulanmasından doğan zorlamaların ve cezalandırmaların münferit olarak bir iki hadiseyle sınırlı kaldığı görülmektedir. Yani uygulamalar esnasında zor kullanmayı gerektiren vakalara çok az rastlanılmıştı. Bu durum, halkın çok güç şartlarda geçinmesine rağmen Milli Mücadele'yi zafere ulaştırarak mali ve maddi mükellefiyetlere nasıl samimiyetle katlandığını göstermişti (Müderrişoğlu, 1990: 383).

Tekâlif-i Milliye Emirleri ile Anadolu'da hummalı bir faaliyet başlamıştı. Tekâlif-i Milliye Komisyonları, en küçük köylere kadar ulaşıyor ve istenilen mal ile malzemeleri toplayıp ilçe merkezine getiriyordu. Oradan Başkomutanlık karargâhından bildirilen cepheye ya da geri menzil merkezlerine gönderiliyordu. Yunan ordusunun 13 Ağustos 1921'de Türk savunma hattına doğru ileri yürüyüşe başladığının haber alınması üzerine bu toplama ve gönderme işlemleri daha önem kazanmıştı (Müderrişoğlu, 1990: 388-389). Bu emirlerin yerine getirilmesiyle tarihte ilk kez topyekûn savaş uygulanmıştı (Belen, 1973: 343). Mustafa Kemal Paşa, durumun nezaketini şu cümlelerle kaydetmişti: *"Bildiğiniz gibi savaş ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddî ve manevî kuvvetleriyle, birbiriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun içindir ki, bütün Türk milletini cepheye bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket bakımından savaşla ilgilendirmeliydim. Yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyünde, evinde, tarlasında bulunan herkes, milletin her ferdi silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen milletler, savaş ve muharebeyi gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar. Gelecekteki harplerin tek başarı şartı da en çok bu arz ettiğim noktaya bağlı olacaktır."* (Atatürk, 2009: 420).

Halkın her kesimi, Sakarya Savaşı için kendine düşen görevi, gücünün çok üstünde bir fedakarlıkla başarmaya çalışmıştı. Türk kadınları, omuzlarında mermi taşımış, silah ve cephaneye yüklü kağnıların idaresini üstlenmişti (Tansel, 1991: 109). Sivas, Erzurum, Diyarbakır ve Trabzon gibi farklı merkezlerden toplanan silahlar, saman yığınlarının altına konularak kağnılarla naklediliyordu. Köylü kadınları, kağnılarını sürüp, zor şartlar altında yüzlerce kilometrelik yolları aşarak cepheye hareket ediyorlardı. Birçoğu, bebeklerini sıkı bir şekilde sırtlarına bağlamışlardı. Taşdıkları silah ve cephaneye, çocuklarından daha fazla ihtimam gösteriyorlardı. Cephe gerisinde, evlerinde kalan

---

sonuncunun kurulmasının ardından görevini sürdüren Ankara İstiklâl Mahkemesi ile birlikte sayı, beşe yükseldi (İstiklâl Mahkemeleri, 2015: 3).

kadınlar ise üretimin durmaması için ziraat faaliyetlerini devam ettiriyor ve orduya yiyecek yetiştiriyorlardı (Kinross, 2011: 324).

C. Ordudaki Silah, Teçhizat ve Personel İhtiyacının Sağlanması

Kütahya, Eskişehir Savaşlarının ardından Batı Cephesi birliklerinin geri çekilme süreci ordunun moralini alt üst etmişti. Bilhassa Sakarya kesimine gelen birlikler, barınacak bina veya çadır gibi dinlenme yerleri bulmak şöyle dursun bir ağaç gölgesinden bile mahrum kalmışlardı. Giyecek ve yiyecek eksikliklerinin de buna eklenmesi, askerin moral ve motivasyon unsurunu törpülemişti. Birliklerdeki firar olayları, daha da artmıştı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1972c: 55). Gerek boşalan askerî kadroların kısa sürede tamamlanması ve gerekse silah ile teçhizat eksikliğinin giderilmesi için yoğun bir çalışma başlatıldı.

Refet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili olduğu sırada Türk ordusu gerek askerî ve gerekse silah ile teçhizat noksanlığı açısından zor bir süreçten geçmekteydi. Refet Paşa bu olumsuzlukları bertaraf etmek için hummalı bir çalışma¹⁸ başlattı (TBMM GCZ, 1985: 396-397). Tüm enerji ve dikkatini, bu konuya yoğunlaştırdı. Öküz arabalarıyla yürütülen taşımayı, yeni bir menzil sistemi oluşturarak daha seri hâle getirdi. O ana kadar köylülerin alışkın buldukları her kasabaya gelince araba değiştirilmesi uygulaması terk edildi. Bunun yerine belirli yerlerde öküzler değiştiriliyor ve taşıtlar, doğrudan savaş mahalline kadar ulaşabiliyordu. Refet Paşa, efrada kilimlerden kaput; gaz tenekelerinden ilaç kutusu yaptırdı. Un bulunmadığı durumlarda köylülere, değirmenleri onarılmaya kadar buğdayı kaynatarak veya havanda döverek tüketmelerini söyledi. Ahşap evleri yıktırıp, tahtalarını lokomotifler için yakıt olarak kullandırttı. Sapan demirleri kullanılarak kılıç yapıldı. Ankara'daki demiryolları atölyesi, süngü ve hançer fabrikası şeklinde yeniden yapılandırıldı. Geride bir tek bozuk silah bırakmamak için her yerde tamir atölyeleri teşkil edildi. Refet Paşa, ülkenin en ücra köşelerinden dahi orduya er topluyordu. Halk, minarelerden askere yazılmaya davet ediliyordu. Ancak gelip orduya katılanlara verilecek silahın bulunmadığı zamanlar da olmuştu. Bu efrada, cepheye giderken Yunan askerinden başka yaralı ve ölülerin silahlarını almaları dahi tavsiye edilmişti. Bu arada askerden firar edenler, yakalanarak cezalandırılmıştı (Kinross, 2011: 324-325).

Söz konusu dönemde yeniden kurulan İstiklâl Mahkemeleri, başta firar olmak üzere çeşitli suçlarla mücadele etti. Askerden firar, casusluk, bozgunculuk, işgal kuvvetlerine yardım, görevi kötüye kullanma, şekavet ve soygun suçları gibi cürümleri işleyenler hakkında sert muameleler yapıldı (Aybars, 2007a: 265). Keza bu mahkemeler, Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yürütülmesinde de etkin bir rol oynamıştı (İstiklâl Mahkemeleri, 2015: 3).

¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, Mecliste Refet Paşa'nın bu gayretini: "*Efendiler, Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa Hazretleri muharebenin başlangıcında ve muharebenin bütün cereyanı esnasında ordunun arz-ı ihtiyaç ettiği ve etmediği her şeyi muvaffakiyetle ve zamanında yetiştirmiştir.*" sözleriyle ifade etmiştir (Öztürk, 1990: 600).

Türk ordusu, Sakarya'nın doğusuna çekildikten sonra 28 Temmuz 1921'de Batı Cephesi'nde; Mürettep Kolordu, Mürettep Tümen ve 6. Tümen hariç tutulduğunda geri teşkillere beraber 53.967 asker vardı. Buna hariç tutulan birlikler eklendiğinde, efrat mevcudu 76.267'ye ulaşıyordu (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 583). Orduyu, Sakarya Savaşı'na hazırlamak için hummalı bir şekilde yeni sınıflar silahlata alınmaya başlandı (Artuç, 1985: 305).

Savaştan önce yapılan personel takviyesiyle birliklere katılan efrat, sadece 15-20 günlük kısa bir eğitim almıştı. Bundan dolayı aldıkları eğitim, hâliyle yetersizdi. Birliklerde, uzun savaş yıllarının yetiştirdiği tecrübeli askerlerin bulunması, söz konusu eksikliği, az da olsa gideriyordu. Efradın eğitimi için hâlihazırdaki eğitim merkezleri (depo birlikleri); Kütahya, Eskişehir Savaşı'ndan sonra yeniden düzenlenerek ve yapılandırılarak yer değiştirmişlerdi. Bu eğitim merkezleri; 1. ve 7. Depo Alayları şeklinde Kayseri, Yozgat, Karaman, Kastamonu, Ankara ve Çankırı'da teşkil edilmişlerdi. Bunun yanında topçu ve istihkâm depo taburları Çankırı'ya; 1. Süvari Depo Alayı da Kırşehir'e getirilmişti. 16 Ağustos 1921'de Konya'da eğitim merkezlerinin talimleriyle ilgilenmek üzere tümen yetkisinde Depo Kıtaları Müfettişliği kurulmuştu. Şubelere gelen erler, bu eğitim merkezlerine verilecek ve onlara askerlik için gerekli teknik bilgiler kazandırılacaktı. Eğitim alaylarının ortalama mevcudu, 1.200 olacaktı. Ayrıca prensip olarak piyade ve makineli tüfek efradı için altı haftalık bir eğitim uygulaması tatbik edilecekti. Bunun yanında ordunun subay takviyesi de ihmal edilmemişti. Nitekim 23 Temmuz 1921'den 14 Eylül 1921'e kadar Batı Cephesi'ne değişik rütbe ve sınıftan 600 subayın katılımı sağlanmıştı. Keza 10 Eylül'e kadar ertelemeli olan ikinci sınıf yedeklerle okullardan mezun çeşitli sınıftakilerden müteşekkil 233 subay daha Batı Cephesi'ne sevk edilmişti (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1972c: 54-55).

Genel seferberlik ilan edilemediğinden dolayı efrat ihtiyacı kolaylıkla tamamlanamıyordu. 10 Ağustos 1921'den 30 Eylül 1921'e kadar cephelere, 4. Kolordu Askerlik Dairesi (Ankara ve havalisi) ile Afyonkarahisar ve dolaylarından 1881-1888 doğumlu 28.240, 1889-1899'lu 21.878; 5. Kolordu Askerlik Dairesi (Ankara, Yozgat ve Kayseri dolayları) bölgesinden 1881-1888'li 11.266, 1889-1899'lu 11.423 ve Bolu Askerlik Dairesi mahallinden de 1881-1888'li 6.062; 1889-1899'lu 2.194 er sevk edilmişti. Bu şekilde toplamda 81.063¹⁹ efrat gönderilmişti. Bu efrattan 31 Ağustos 1921'e kadar 16.529'u Batı Cephesi birliklerine, 692'si de onun bağlı birliklerine ve 1.291'i de Ankara Menzil Müfettişliğine katılmıştı. Batı Cephesi'ne Sakarya Savaşı boyunca 50.100 ikmal eri kazandırılmıştı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1972c: 55).

Böylelikle Sakarya Savaşı başladığı sırada Batı Cephesi Komutanlığının (Cephe bağlı birlikleri ile Cephe Komutanlığı emrinde bulunan Batı Anadolu Menzil Müfettişliği

¹⁹ Bu bilgilerin yer aldığı aynı eserde, sevk edilen asker miktarı 81.023 şekilde gösterilmiştir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1972c: 55). Ancak burada, yukarıda isimleri verilen söz konusu askerlik dairelerinden gönderilen asker miktarlarının toplamı olan 81.063 rakamı tercih edilmiştir.

dâhil olmak üzere) genel kuvveti: 6.855 subay, 122.186²⁰ asker, 63.416 tüfek, 344 hafif makineli tüfek, 524 ağır makineli tüfek, 181 top, 1.309 kılıç, 41.405 hayvan, 6.147 araba, bir miktar binek ile yük kamyonu ve 2 uçaktan meydana gelmekteydi. Fakat bunlardan Kocaeli Süvari Tugayı, Millî Müfrezeler, 6. Tümen, Mürettep Tümen ve Menzil birlikleri hariç Sakarya Savaşı'na katılacak kuvvet dökümü: 5.401 subay, 96.326 asker, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1.284 araba ve 2 adet uçak idi (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 1973d: 4). İşte Türk tarafı, 23 Ağustos 1921'de başlayıp 13 Eylül 1921'e kadar 22 gün 22 gece çarpıştıkları ve zaferle sonuçlandırdıkları Sakarya Savaşı'na (Sarhan, 1996b: 1, 47) bu kuvvetleri seferber ederek katılmıştı.

Sakarya Savaşı sırasında Yunan tarafının Anadolu'daki kuvveti ise 5.500 subay, 178.000²¹ asker, 48.900 hayvan, 600 adet üç tonluk, 240 adet de bir tonluk kamyonun müteşekkildi. Bunlardan 4, 11 ve bağımsız tümenler ile bağımsız alaylar hariç savaşa katılan birliklerin toplam kuvvet dökümü: 3.780 subay, 120.000 asker, 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 3.800 hayvan, 600 adet üç tonluk, 240 adet de bir tonluk kamyon ve 18 uçaktı (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 1973d: 4).

Türk ordusu, Sakarya Savaşı'na yukarıda genel çizgileriyle belirtilmeye çalışılan meşakkatli süreçlerden geçirilerek hazırlanmıştı.

IV. Sonuç

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Türkiye, İtilaf Devletleri tarafından yer yer işgale uğramaya başladı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi devletlerin yaptıkları bu işgallerle I. Dünya Savaşı'nda tasarlanan gizli antlaşmalar büyük oranda uygulamaya konulmuştu. Türkiye'nin işgali sürecinde bilhassa İngiltere ve Fransa ile bu iki devletin desteğini alan Yunanistan aktif rol almıştı. Özellikle İngiltere, Anadolu'nun işgali operasyonu için Yunanistan'ı görevlendirmiş ve ona her türlü maddi-manevi desteği koşulsuz sağlamıştı.

Müttefiklerinden aldığı destek ve tavsiyelerle harekete geçen Yunan kuvvetleri, kendisine verilen görevin tatbiki için saldırılarını başlattı. Batı Anadolu'da birçok şehir ve kasabayı işgal etti. İşgal sahasını genişleten Yunan kuvvetleri, 8 Temmuz 1920'de de Bursa'yı ele geçirdi. Ülkenin içine düştüğü bu durumdan kurtarılması için harekete geçen Mustafa Kemal Paşa ile silah arkadaşları büyük fedakârlık ve özveri içerisinde teşkilatlanma çalışmalarını başlatmıştı. Bu doğrultuda kongreler düzenlenmiş, ardından 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve 9 Kasım 1920'de de Batı Cephesi'nde düzenli ordu kurulmuştu. Düzenli ordunun kurulması, ülkenin işgalden kurtarılması adına önemli bir gelişmeydi. Nitekim teşkil edilen bu orduyla I. ve II. İnönü Savaşlarında Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi durdurularak büyük başarı kazanıldı. II. İnönü Savaşı'ndan sonra Yunan tarafı, tüm imkânlarını seferber ederek Kütahya,

²⁰ Erikan, Türk ordusunun insan kuvvetini 129.160 olarak vermiş ve bunun savaşa katılan miktarını, 91.527 şeklinde göstermiştir (Erikan, 2006: 622).

²¹ Erikan, Yunan ordusunun insan kuvvetini, 183.500 olarak göstermiştir (Erikan, 2006: 622).

Eskişehir Savaşlarıyla yeni bir saldırıya geçti. Bunun sonucunda Afyon, Kütahya ve Eskişehir Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Kütahya, Eskişehir Savaşlarında, Türk ordusunda büyük bir çözülme meydana gelmişti. Yaşanan mağlubiyet ve kaybedilen topraklar hem halk hem de ordu nezdinde büyük bir moral bozukluğa sebep olmuştu. Bunun üzerine Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyesiyle ordu, Sakarya'nın doğusuna çekildi. Kütahya, Eskişehir Savaşlarının sonucu, Yunanistan ve İngiltere'nin nezdinde büyük bir memnuniyet meydana getirdi. Nitekim İngilizler, Yunanlıların artık kendilerine Sevr ile verilenlerle yetinmeyeceğini telkin etmeye başladılar. Böylesine bir psikolojik üstünlükle hareket eden Yunan tarafı, kendinden emin şekilde Türk ordusuna son darbeyi indirip Anadolu'yu tamamen ele geçirmek heyecanı içindeydi.

Söz konusu sebeplerden dolayı Sakarya Savaşı, Türk tarafı için kritik bir önem kazanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, adı geçen savaşın bir ölüm kalım mücadelesi olduğunu çok iyi biliyordu. Ordunun yeniden toparlanarak bir an önce Sakarya Savaşı'na hazırlanması gerekiyordu. Tüm bu işlerin ivedilikle yürütülmesi için Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan sıfatıyla ordunun başına getirildi. Büyük bir fedakârlıkla bu görevi üstlenen Mustafa Kemal Paşa, çok önemli ve yerinde kararlar aldı. O, böylesine bir savaşta ancak topyekûn mücadele verilerek hedefe ulaşılabileceğini çok iyi hesap etmişti. Bu doğrultuda hareket edip, Tekâlif-i Milliye Emirlerini çıkararak ordunun her çeşit ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı. Gerek asker kaçağı vakalarının engellenmesi ve gerekse asayiş bozucu olayların önüne geçilmesi için yeniden İstiklâl Mahkemeleri teşkil edildi. Keza çok münferit de olsa Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulanması sırasında karşılaşılan problemleri bertaraf etmek amacıyla da bu mahkemelerden faydalandı. Ayrıca uygulanan seri ve sistemli çalışmalarla Sakarya Savaşı'na katılacak ordunun asker ihtiyacı temin edildi.

Kütahya, Eskişehir Savaşlarında büyük oranda çözülen Türk ordusu, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde yürütülen bu özverili ve gayretli çalışmalar sonucunda Sakarya Savaşı'na hazır hâle getirildi.

Kaynaklar

A. Arşivler

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi

B. Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

Anadolu Ajansı. (2021). 100 yıllık Türkiye 23 Nisan 1920-23 Nisan 2020. Anadolu Ajansı Yayınları.

Düstur. (1953). Üçüncü tertip, cilt: 1. Başvekâlet Devlet Matbaası.

Düstur. (1929). Üçüncü tertip, cilt: 2. Milliyet Matbaası.

İstiklâl Mahkemeleri. (2015). Cilt: 1. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

TBMM ZC. (1958). 1. devre, 2. İctima, cilt: 12. TBMM Matbaası.

TBMM GCZ. (1985). 1. devre, 2. içtima, cilt: 2. Sanem Matbaası.

C. Kitaplar (Araştırma Eserleri ve Hatıratlar)

Artuç, İ. (1985). *Büyük dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*. Kastaş Yayınları.

Atatürk, K. (2009). *Nutuk (1919-1927)*. (Haz. Zeynep Korkmaz). Atatürk Araştırma Merkezi.

Atay, F. R. (2012). *Çankaya*. Pozitif Yayınları.

Aybars, E. (2006b). *İstiklâl mahkemeleri (1920-1923/1923-1927)*. Zeus Kitabevi.

Aybars, E. (2007a). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I*. Zeus Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1990). *Tek adam Mustafa Kemal 1919-1922*, cilt: 2. Remzi Kitabevi.

Aykut, F. (2006). *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*. (Yay. Haz. Ahmet Tetik, Melike Ceyhan). Genelkurmay Basımevi.

Belen, F. (1973). *Askerî, siyasal ve sosyal yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*. Başbakanlık Basımevi.

Erikan, C. (2006). *Komutan Atatürk*, cilt: I-II. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Genelkurmay Başkanlığı. (1999a). *Türk İstiklâl Harbi*, II'nci cilt, batı cephesi, 2'nci kısım. Genelkurmay Basımevi.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları. (1974b). *Türk İstiklâl Harbi*, II'nci cilt, batı cephesi, 4'ncü kısım. Gnkur. Basımevi.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları. (1972c). *Türk İstiklâl Harbi*, II'nci cilt, batı cephesi, 5'nci kısım, 1'nci kitap. Gnkur. Basımevi.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları. (1973d). *Türk İstiklâl Harbi*, II'nci cilt, batı cephesi, 5'nci kısım, 2'nci kitap. Gnkur. Basımevi.

Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kinross, L. (2011). *Atatürk bir milletin yeniden doğuşu*. Altın Kitaplar.

Kutlu, C. (1992). Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iç güvenlikle ilgili çıkardığı kanun ve kararnâmeler (23 Nisan 1920-16 Nisan 1923). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Öztürk, K. (1990). *Atatürk'ün TBMM açık ve gizli oturumlarındaki konuşmaları I*. Kültür Bakanlığı.

Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşının malî kaynakları*. Atatürk Araştırma Merkezi.

- Sarıhan, Z. (1995a). *Kurtuluş Savaşı günlüğü*, cilt: III, (açıklamalı kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 nisan1920-22 ağustos 1921). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sarıhan, Z. (1996b). *Kurtuluş Savaşı günlüğü*, cilt: IV, (açıklamalı kronoloji), Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın açılışına (23 ağustos 1921-20 Kasım 1922). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Selek, S. (2010). *Anadolu İhtilali Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna kadar ulusal savaşımızın belgeseli*. Kastaş Yayınevi.
- Sürmeli, S. (1998). *Milli Mücadele'de tekâlif-i milliye emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, cilt: IV. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Turgut, H. (Der.). (2015). *Atatürk'ün sırdaşı Kılıç Ali'nin anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vandemir, B. (1946). *Türk İstiklâl Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya kadar*, 1. kısım. Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi.